

Конвергенція України з ЄС за макроекономічними параметрами: стан та перспективи

У статті оцінюється конвергенція України з ЄС за низкою макроекономічних параметрів. На основі співставлення неокласичних варіантів та теорії залежності виявлено перспективи та загрози конвергенції.

В статье оценивается конвергенция Украины с ЕС по ряду макроэкономических параметров. На основе сопоставления неоклассических вариантов и теории зависимости выявлены перспективы и угрозы конвергенции.

In the article author estimates the convergence of Ukraine with EU by the number of macroeconomic parameters. On the base of comparison of neoclassic ideas and dependence theory the prospects and threats of convergence are detected.

Постановка проблеми. Однією з центральних у теорії економічного розвитку виступає проблема конвергенції, що має дати відповідь на питання про час та умови, за яких країни, що відстали в економічному розвитку, наздоженуть лідерів даного процесу. Світова теоретична думка виробила низку підходів до даного питання. Її аналіз, побудований за концептами неокласичної парадигми, концентрується довкола джерел ресурсного забезпечення прискореного зростання, фіксації та розмежування ендогенних та екзогенних факторів, що впливають на «прискорення», обґрунтування економічної політики держави у стимулювальних процесах. Одночасно альтернативні неокласичному підходи до зростання, такі як інституціональний, теорія залежності, взагалі ставлять питання про принципову можливість такого наближення відсталіх країн до розвинутих. Їхній підхід відзначається не мікрорівневим математичним моделюванням, а глобальним аналізом системи міжнародних економічних відносин та інститутів. Результати їх узагальнень ставлять під сумнів можливість прискореного зростання, висуваючи на передній план взагалі гіпотезу про дивергенцію лідерів розвитку і решти світу.

Одним із декларованих керівництвом України політичних пріоритетів є курс на інтеграцію до Європейського Союзу. Очевидними перешкодами на даному шляху виступають низький рівень нашого економічного добробуту (ВВП на душу населення в Україні в 4 рази нижче, ніж в середньому по ЄС) з відсталими галузевою та інституційною структурами господарства. Вирішення цих завдань традиційно покладається на економічний розвиток, який має «підтягнути» нашу економіку до стандартів ЄС. Залишаючи осторонь питання про те, що сам розвиток потребує попередніх перетворень інституційної системи, автор ставить за мету оцінити

обґрунтованість окреслених сподівань та уявлень про конвергенцію за рахунок розвитку. Для вирішення даного завдання важливими видаються аналіз конвергенційних теорій, встановлення суттєвих детермінант прискорення (уповільнення) розвитку та характеристика за ними конкретних перспектив економіки України.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. В західній економічній літературі будь-яка синтетична модель зростання передбачає оцінку її використання для умов конвергенції. Серед основних вчених, роботи яких є авторитетними в даному напрямі, слід відзначити М. Абрамовіца [1], який в історичному континуумі досліджував успіхи країн, що наздоганяють; Д. Акемоглу та Ф. Агійона [2; 3], які висвітлили у своїх працях механізми подолання відставання за рахунок технологічних змін та інноваційної складової; Р. Барро і Х. Сала-і-Мартіна [4; 5], які аналізували вплив людського капіталу на конвергенцію. У вітчизняній економічній літературі проблеми конвергенції досліджуються мало і розглядаються в основному у вузько прикладних аспектах. Наприклад, В.І. Чужиков [6] аналізує її через призму міжнародних відносин та інтеграційних процесів; Р. Зварич [7] розглядає перспективи конвергенції через зв'язки демографічних та економічних чинників; Т.В. Бурлай [8] описує вплив шоків факторів на сходження економік України і ЄС.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Найбільш складною проблемою у дослідженні конвергенції залишається визначення її швидкості та факторів. Існує декілька підходів до визначення умов конвергенції. Кожен із них має свою специфіку оцінки та застосування. Формування інтегрованої методики оцінки перспектив конвергенції залишається актуальною проблемою.

Мета статті. Відставання України у рівні розвитку від країн ЄС є добре відомим. Але високі темпи приросту ВВП можуть забезпечити, як вважається, наближення відсталої країни до країни-лідера. Час, що необхідний для проходження дистанції розриву (T), обраховується за формулою:

$$T = \frac{\ln(Z_t) - \ln(Z_0)}{\ln(1 + g_d) - \ln(1 + g_t)}, \quad (1)$$

де Z_0 – поточне, Z_t – бажане відношення ВВП на душу населення країни, що розвивається, до розвинутої країни, а g_d та g_t – відповідно їх середньорічні очікувані темпи зростання.

Порівнюючи за даними показниками Україну (країна, що розвивається) з країнами ЄС-27 та ЄС-15 (розвинуті країни), а також вважаючи, що темпи зростання, продемон-

Таблиця 1. Статистичні дані для визначення періоду конвергенції України з ЄС*

Країни	ВВП на душу населення у 2008 році (ПКС), \$	Середньорічні темпи зростання ВВП у 1999–2008 роках	Час (у роках), необхідний для наближення України до ЄС	Рік, в якому відбудеться сходження ознак
Україна	6916	6,16	–	–
ЄС–27	28323	3,71	60	2068
ЄС–15	37022	2,75	51	2059

* Джерело: розраховано автором на основі даних [9].

стровані країнами за перше десятиліття XXI ст., збережуться в подальшому, можна отримати такі умовні дані про конвергенцію (табл. 1).

Як видно з табл. 1, за існуючої ситуації лише через приблизно 60 років Україна зможе зрівнятися з країнами ЄС за ВВП на душу населення. Даний сценарій можна вважати умовно оптимістичним, оскільки він є нечутливим до впливу криз на економічну динаміку.

Наведені розрахунки є досить відносними також і тому, що механізм їх обчислення не враховує ряду факторів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, що опосередковано впливають на економічне зростання та визначають умови конвергенції. Виявлення таких факторів та аналіз їх впливу на процес конвергенції України з ЄС є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу. Відомим висновком з неокласичної моделі зростання Р. Солоу є уявлення про умовну конвергенцію. Відповідно до неї, якщо дві країни (відстала і розвинута) мають однакову виробничу функцію, технології, швидкості зношення капіталу та росту населення, то можливість наздогнати країну–лідера визначатимуться для відсталої країни співвідношенням норм заощаджень у цих державах. Більш високі темпи заощадження пришвидшуватимуть нарощування капіталоозброєності і, відповідно, темпи зростання. Але дана схема повністю спрацьовує лише в умовах, коли точки стаціонарної капіталоозброєності для двох країн збігаються. На практиці ж така ситуація є малоімовірною, тому конвергенція розглядається для даної моделі як умовна [10].

У табл. 2 наведено коефіцієнти кореляції між темпами приросту продуктивності праці із темпами приросту заощаджень у країнах з різних частин світу на часовому проміжку в 30 останніх років (для ФРН за 20, для країн колишнього СРСР за 15 років).

З табл. 2 випливає, що лише в кількох випадках зв'язок є щільним (Японія, Україна) або помірним (Білорусь, РФ, Італія). В більшості ж він є непомітним чи навіть оберненим. Отже,

можна припускати, що лише для деяких країн спрацьовуватиме ідея про роль заощаджень, закладена в моделі Солоу. Для решти ж більш суттєвими виступатимуть інші фактори.

Відповідно до моделі, запропонованої Акемоглу та Вентурою [3] для відкритої економіки, конвергенція ставиться в залежність від умов торгівлі. В основі її лежить виробнича функція вигляду $Y = A \cdot K$, а сама модель будується на припущенні про незмінність темпів заощаджень.

Економіка, за ідеєю авторів, поділяється на два сектори: кінцевий (споживчих благ) та проміжний (капітальних благ). Виробництво в кінцевому секторі відбувається частково за рахунок проміжної продукції частково внутрішнього виробництва, і частково імпортованої. Якщо ціни на іноземну продукцію зростають, то країні необхідно буде витратити більше для оплати імпорту, що вестиме до зменшення її доходів від виробництва.

У ситуації, коли темпи зростання національної економіки перевищують світові темпи, країна не може вільно нарощувати експорт своїх споживчих благ, оскільки він обмежуватиметься зростаючим внутрішнім попитом на проміжну імпортну продукцію. Країна, яка не використовує при цьому валютний інструментарій (наприклад, занижений валютний курс) для вирівнювання платіжного балансу, з часом буде вимушена знизити темпи свого економічного зростання до рівня загальносвітових. Тому, щоб підтримувати приріст ВВП на високому рівні, країна має забезпечити собі сприятливі умови торгівлі.

Для України розрахунок реального курсу гривні до євро на основі співвідношення дефляторів показує наступну ситуацію (табл. 3).

Очевидно, що реальний курс демонструє тенденцію до уріплення протягом років. Така динаміка означає конвергенцію обмінного паритету, а не конвергенцію якості життя населення. Коефіцієнт кореляції між реальним курсом та темпами приросту українського ВВП становить $-0,234$. Зв'язок між даними показниками не є істотним, хоча коефіцієнт демонструє зворотній напрям залежності. Якщо в майбутньо–

Таблиця 2. Кореляція між темпами приросту заощаджень та продуктивності праці для деяких країн світу*

Країна	Кореляція	Країна	Кореляція
Іспанія	-0,046	Аргентина	0,019
Франція	0,401	Бразилія	0,071
Італія	0,422	Перу	0,185
ФРН	-0,575	Чилі	-0,304
Японія	0,721	Білорусь	0,575
Південна Корея	0,339	Молдова	-0,069
Малайзія	-0,087	Російська Федерація	0,472
Сінгапур	0,197	Україна	0,812

* Джерело: розраховано автором на основі даних [9].

Таблиця 3. Реальний курс гривні до євро та темпи зростання ВВП України*

Рік	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Реальний курс	0,283	0,296	0,329	0,321	0,281	0,288	0,363	0,409	0,449	0,506
Темп приросту ВВП	-0,2	5,9	9,2	5,2	9,4	12,1	2,7	7,3	7,9	2,1

* Джерело: розраховано автором на основі даних [9].

му реальний курс надалі зростатиме, можливим наслідком, відповідно до моделі Акемоглу–Вентури, буде уповільнення темпів економічної конвергенції України з ЄС.

Модель конвергенції, запропонована Р. Барро [5], ставить важливою умовою сходження спадну віддачу від масштабу для капіталу. Це означає, що випуск має зростати менш швидкими темпами, ніж нагромаджується капітал. Дане явище має спостерігатись тому, що при несуттєвих темпах зміни робочої сили, граничний продукт капіталу буде спадати зі збільшенням розмірів нагромаджень, знижуючи при цьому віддачу від інвестицій, мотивацію до заощаджень і уповільнюючи загальноекономічне зростання.

Цей механізм, стверджує Барро, породжує пов'язані явища між країнами, що розвиваються, і розвинутими країнами. Бідні країни, в яких, за означенням, має спостерігатися дефіцит капіталу, демонструватимуть більш високу схильність до заощаджень і темпи зростання економіки. Цей результат, підсилений відкритістю економіки, припливом з-за кордону виробничих факторів, у поєднанні з міжнародною торгівлею, вестиме до вирівнювання цін на фактори виробництва і продуктивності праці між країнами. Якщо ж у країнах спостерігатиметься зростаюча віддача від інвестицій, це створюватиме підстави для дивергенції: багаті на капітал країни отримуватимуть додаткові стимули для нагромаджень, оскільки доходність інвестицій буде зростаючою. Тоді саме в них відбуватиметься стрімке економічне зростання, що посилюватиме нерівність у світових масштабах.

Для застосування даного критерію до оцінки конвергенції України визначимо її граничний продукт капіталу та порівняємо його з європейським (табл. 4).

Результати свідчать, що в Україні, як і в країнах Єврозони, граничний продукт капіталу є спадаючим, що створює передумови для сходження за цією ознакою. Характерною рисою нашої держави є нестабільність даного показника. Середнє його значення за 2000–2008 роки перевищує європейський аналог, що свідчить про невикористаний потенціал прискорення зростання та конвергенції за рахунок нарошування інвестицій та капіталоозброєності робочої сили.

Іншою важливою детермінантою конвергенції рівня життя та виробництва відповідно до підходу Барро виступає технологічний прогрес. Якщо країни різняться за інтенсивністю

створення і впровадження нових технологій, їх темпи довгострокового зростання також будуть відмінними. Але тут не все чітко і очевидно. Одна група вчених стверджує, що досягнення і результати НТП є загальнодоступними для всіх країн світу. Тому країни, що розвиваються, перебуватимуть у вигіднішому становищі, позбавлені необхідності перевідкривати наукові знання, а можуть просто їх запозичувати. Інша команда науковців доводить, що технологічний капітал у процесі свого нагромадження також демонструє спадну віддачу, що в підсумку обумовлюватиме тенденцію до зближення рівнів технологічного розвитку країн.

На жаль, здійснити оцінку конвергенції України з ЄС за технологічною складовою вкрай складно. Застосувати інструментарій виробничої функції тут неможливо, оскільки розрахунки по Україні дають від'ємну величину для сукупної факторної продуктивності А. Інші ж методики є малорепрезентативними.

Нарешті, існує думка про конвергенцію, що ґрунтується на гіпотезі про зростаючу віддачу від інновацій, яка пророкує посилення міжкраїнових відмінностей за даним параметром. Вона доводить, що через механізми захисту авторських прав розвинуті країни створюють бар'єри для вільного руху технологій. Оскільки технологія також виступає товаром, то в результаті не вигідних умов торгівлі до відсталих країн в обмін на їх ресурси потрапляють застарілі технології і методи виробництва. В підсумку між лідерами і тими, хто на периферії розрив у розвитку не скорочується, а поширюється. Тобто має місце дивергенція.

Всебічний аналіз причин дивергенції пропонує теорія залежності. Найвидатнішими її представниками є Р. Прєбіш, С. Фуртадо, С. Амін, І. Валлерстайн та ін. [10]. Один з важливих висновків, що впливає з їх поглядів, полягає в тому, що економічний розвиток країн третього світу необхідно розглядати як залежний від розвинутих країн. Залежністю є стан, коли економічне становище однієї групи країн передвизначено розвитком іншої групи країн [12].

Важливо те, що периферія є вразливою до трансформацій і циклічних коливань у центрах. Ілюстрацією до даної тези може виступати динаміка нещодавньої світової економічної кризи. Для співставлення темпи змін ВВП деяких розвинутих країн ЄС (Франція, Німеччина, Великобританія)

Таблиця 4. Граничний продукт капіталу в Україні та країнах єврозони*

Рік	2000	2001	2002	2003	2004
Україна	0,263	0,846	0,573	0,320	0,318
Країни єврозони	0,241	0,947	-0,195	0,193	0,292
Рік	2005	2006	2007	2008	Середнє
Україна	0,349	0,197	0,162	0,150	0,353
Країни єврозони	0,160	0,158	0,170	0,296	0,251

* Джерело: розраховано автором на основі даних [9; 11].

та таких, що розвиваються (Естонія, Туреччина, РФ), поквартально представлено на рисунку.

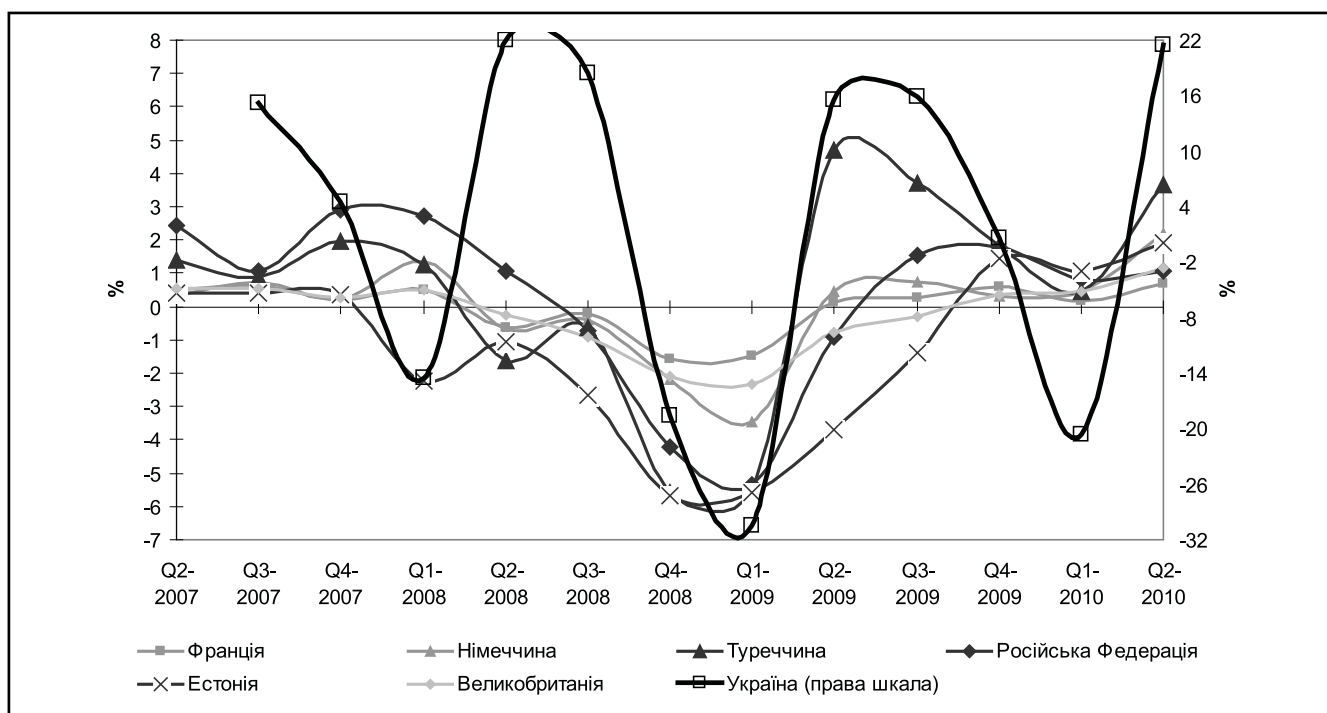
Як видно, коливання ВВП у країнах центру були помірними. Для країн середнього ешелону (Естонія, Туреччина, РФ) можна відзначити більш широкий розмах на фоні розвинутих країн (дисперсія ознаки в 5–6 разів більша). Для України, економіка якої демонструвала вкрай нестабільну поведінку (дисперсія в 250 разів більша), довелося формувати окрему шкалу, оскільки країні значення показника на порядок перевищували середньоєвропейські (табл. 5).

Більш розвинуті країни продемонстрували і невелику глибину падіння і також швидке відновлення після кризи. Пік кризи припав на межу 2008 і 2009 років. Натомість РФ та Україна, досягнувши дна циклу в цей же час, у висхідній фазі не розвинули темпів відновлення економіки, вищих за докризовий рівень.

Річ у тім, що розвиток за рахунок традиційних у неокласичному розумінні факторів (заощадження, нагромадження і т.ін.) на периферії не відбувається. Еліта суспільства, яка розпоряджається надлишком створеного економікою доходу, запозичуючи з центрів техніку і технології, разом з ними копіює і їх

стандарті споживання: його форми, стиль життя, інститути, ідеї та ідеологію. У відповідь для забезпечення таких споживчих запитів в економіці поруч із технікою і технологіями, які підвищували б продуктивність і доходи, поширюються техніка і технології, зорієнтовані на постійну диверсифікацію товарів і послуг, призначених для споживання. Феномен диверсифікації споживання охоплює крім верхівки і середні шари. Тому в периферійних економіках виникають проблеми із нагромадженням капіталу (модель Солоу не спрацьовує).

У цій дилемі, на думку автора, криється пояснення нестабільності економічного розвитку України, де споживання розширювалося випереджаючими розвиток темпами. Якщо взяти до уваги зловживання споживчим кредитуванням населення, а також непропорційність розподілу доходів в Україні, можна вести мову про вимивання необхідного для розвитку капіталу суспільством споживання. Цей процес знайшов відображення у підвищенні в національному господарстві ролі секторів, які обслуговують споживчий попит, сфери послуг, а також гіпертрофованому імпорту, який не може знизити навіть девальвація національної валюти 2008 року.

Поквартальна динаміка ВВП у деяких країнах у 2007–2010 роках (побудовано на основі даних з [11;13])

Таблиця 5. Пікові значення темпів приросту ВВП під час кризи для деяких країн*

Країна	Найбільше		Найменше		дисперсія
	значення	період	значення	період	
Франція	0,68	Q2–2010	-1,60	Q4–2008	7,0
Німеччина	2,18	Q2–2010	-3,44	Q1–2009	25,8
Великобританія	1,16	Q2–2010	-2,33	Q1–2009	13,3
Естонія	1,90	Q2–2010	-5,70	Q4–2008	78,0
Туреччина	3,66	Q2–2010	-5,60	Q4–2008	122,3
Російська Федерація	2,91	Q4–2007	-5,37	Q1–2009	78,0
Україна	22,00	Q2–2008	-30,43	Q1–2009	3874,5

* Джерело: [11;13].

Для забезпечення захмарного рівня споживання вищих прошарків у периферійному суспільстві утверджується нерівномірна система розподілу доходів шляхом встановлення занижених рівнів оплати праці на підприємствах, а з іншого боку підвищеним оподаткуванням їх доходів. Фактично розгортається тенденція до виключення нижчих прошарків із виробництва і споживання, що спричиняє незначну емність внутрішнього ринку України. Специфічним засобом подолання цієї диспропорції в Україні стала міграція частини громадян за кордон на заробітки.

Також для збереження високого рівня споживання верхні прошарки суспільства будуть намагатися ухилитися від податкового тягаря, підштовхуючи владні структури (на які вони, безсумнівно, мають вплив) до перекладання його на плечі бідніших верств. Коли: 1) економіка при цьому неспроможна стабільно забезпечувати високі темпи приросту додаткового продукту, а 2) уряд намагається підтримати споживання низів хоча б на певному пристойному рівні, щоб утримати їх від вияву невдоволення, то в бюджеті з'являється дефіцит, який найчастіше фінансується за рахунок друкарського верстата.

Тобто в економіці периферійного капіталізму назріває суперечність: економіка стає слабкішою, а привілейована частина суспільства набирає силу.

Крім серйозних проблем у інфляційній сфері периферійний капіталізм породжує суттєві диспропорції у торгівлі з іншими країнами. На торгівлю покладається функція забезпечення процесу економічного розвитку імпортними промисловими товарами, а з іншого боку, на товарообмін тисне наростаючий споживчий попит верхніх шарів периферійного суспільства. Щоб виконати ці два завдання, така країна мусить забезпечити експорт на високому рівні, продаючи за кордон свою продукцію сільського господарства або сировину. Але низька еластичність сировинного експорту до доходу інших країн означає, що доходи від нашого експорту зростають повільніше, ніж доходи у світовій економіці, що гальмує розвиток. У той же час промислові товари центру, яких потребує третій світ для створення власних промислових потужностей є дорогими і надалі дорожчатимуть. Для периферійної України це означає дефіцит торгового балансу, зростання боргів, звуження джерел росту і потрапляння у залежність від багатих держав.

Між економічним і політичним циклами в периферійній країні існує стійкий зв'язок. Досвід країн Латинської Америки ілюструє, як демократичні процеси, що забезпечувалися популярною економічною політикою, неминуче завершувалися гіперінфляцією, зростанням зовнішніх боргів та економічною кризою. Подолання кризи здійснювалося через державні заколоти і військові перевороти із ліквідацією всіх попередніх демократичних і соціальних надбань. Такий сценарій розвитку подій був би небажаним в Україні.

Висновки

Таким чином, периферія є вразливою до трансформацій і циклічних коливань у центрах. Через нестачу капіталу, тех-

нологій, інфляційний тиск та нерівноправну торгівлю вона потрапляє у залежність від розвинутих країн. Саме в такій прив'язці, залежності криється причина слабкорозвинутості країн третього світу.

Проведений аналіз факторів конвергенції ілюструє, що головною перешкодою в Україні виступає коло питань, пов'язаних з нестачею фізичного капіталу та проблемами нагромадження. За іншими формальними ознаками спостерігається повільний рух в напрямку зближення з ЄС. Із теорії залежності випливає, що саме капіталоутворення і накопичення є вузькими місцями у прискореному розвитку відсталих країн.

Специфіка розвитку України в контексті теорії периферійного капіталізму набуватиме нового значення: наш розвиток не зможе бути інноваційним, він завжди носитиме імітаційний характер. Імітація при цьому виступатиме як привілей незначної частини суспільства, що контролює рух фінансових потоків. Бездумна розтрата виробничого капіталу вестиме далі Україну до повної втрати людського потенціалу.

Література

1. Abramovitz M. Catching Up, Forging Ahead, and Falling Behind. – *The Journal of Economic History*. – 1986. – Vol. 46. – №2. – P. 385–406.
2. Acemoglu D., Aghion Ph., Zilibotti F. Distance to Frontier, Selection and Economic Growth. – *Massachusetts Institute of Technology // Working Paper 04–03*. – 2002. – June. – №25. – 53 p.
3. Acemoglu D., Ventura J. The World Income Distribution // *Quarterly Journal of Economics*. – 2002. – Vol. 117. – №2. – May. – P. 659–694.
4. Barro R. J., Sala-i-Martin X. Convergence // *Journal of Political Economy*. – 1992. – Vol. 100. – №2. – April. – P. 223–233.
5. De la Fuente A. Convergence Across Countries And Regions: Theory and Empirics. – *Instituto de Analisis Economico (CSIC)*, 2000. – January. – 35 p.
6. Чужиков В. І. Сучасні моделі розвитку інтеграційних процесів / Міжнародні інтеграційні процеси сучасності / Монографія за ред. проф. А.С. Філіпенка. – К.: Знання України, 2004. – С. 39–49.
7. Зварич Р. Соціально-економічна трансформація в Україні як перспектива конвергенції з Європейським Союзом // *Журнал європейської економіки*, 2008. – №2. – С. 162–184.
8. Бурлай Т.В. Шокові ефекти економічної конвергенції в розвитку ново інтегрованих країн ЄС // *Економіка і прогнозування*, 2009. – №2. – С. 23–35.
9. *Countries and Economies / WorldBank* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/country>
10. Нуреев Р.М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики: ученик / Р.М. Нуреев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2008. – 640 с.
11. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
12. Пребиш Р. Периферийный капитализм: есть ли ему альтернатива. – М.: ИЛА РАН, 1992. – 337 с.
13. *OECD.StatExtracts* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stats.oecd.org>